

Real Faith

Performativity and Materiality
in the Personal Relationship with Jesus of Evangelical Protestants

Echt geloof

Performativiteit en materialiteit
in de persoonlijke relatie met Jezus van evangelisch-protestanten
(met een samenvatting in het Nederlands)

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor in de godgeleerdheid
aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam – Groningen,
op gezag van de rector, prof. dr. M. M. Jansen,
ingevolge het besluit van het college voor promoties
in het openbaar te verdedigen te Groningen
op donderdag 15 januari 2015 des middags te 12.45 uur

door

ILONKA TERLOUW

geboren op 25 september 1980 te Laren

promotoren: prof. dr. F. G. Immink
prof. dr. H. C. Stoffels
co-promotor: dr. T. T. J. Pleizier

Voor Jelte van Slooten

*Nu kijken we nog in een wazige spiegel,
maar straks staan we oog in oog.
Nu resten ons geloof, hoop en liefde, deze drie,
maar de grootste daarvan is de liefde.*

Deze schijndissertatie bevat een vereenvoudigde Nederlandse inleiding tot de thematiek van het proefschrift *Real Faith. Performativity and Materiality in the Personal Relationship with Jesus of Evangelical Protestants*, door Ilonka Terlouw, 2015. ISBN 978 90 5972 854 7

Uitgegeven door Academische Uitgeverij Eburon
Postbus 2867, 2601 CW Delft, Nederland

Omslagontwerp: Auke Terlouw, Den Haag

© 2015 Ilonka Terlouw

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van Ilonka Terlouw.

S Stellingen

1. Het begrip ‘een persoonlijke relatie met Jezus hebben’ is, zowel wat betreft het gebruikte vocabulaire als wat betreft haar inhoudelijke betekenis, van een relatief recente oorsprong. In de Nederlandse context moet de betekenis van het begrip verstaan worden in relatie tot de opkomst van de evangelische beweging na de Tweede Wereldoorlog en de sociaal-culturele ontwikkelingen sindsdien. *Zie dit proefschrift hoofdstuk 2.*

2. Voor evangelisch-protestanten is de ervaring van een zekere ‘echtheid’ in het geloof één van de meest waardevolle aspecten van het hebben van een persoonlijke relatie met Jezus. In het hebben van een persoonlijke relatie met Jezus gaat het om *echt* geloof. *Zie de analyse van de diepte-interviews met evangelisch-protestanten in dit proefschrift, met name §4.5.*

3. De ‘echtheid’ van het geloof zoals deze door evangelisch-protestanten ervaren wordt, komt voort uit het performatieve en materiele karakter van hun persoonlijke relatie met Jezus. Echt geloof bestaat, allereerst, in het *doen*: de relatie met Jezus is een realiteit die tot stand komt in de *performance* van communicatieve geloofspraktijken. Echt geloof bestaat, ten tweede, in het *concrete*: de relatie met Jezus is net zo echt als de materiële werkelijkheid waar zijn deel van uitmaakt. *Zie dit proefschrift hoofdstuk 5.*

4. Het concept ‘performatieve handeling’ is cruciaal voor de analyse van de persoonlijke relatie met Jezus van evangelisch-protestanten, in het bijzonder met oog op hun claim in een directe relatie tot God te staan. *Zie dit proefschrift §5.3 en hoofdstuk 9.*

5. Een materiële benadering is een bruikbaar analytisch hulpmiddel dat laat zien dat God op een minder directe manier communiceert met gelovigen dan zij met hem. Gelovigen geven zelf aan dat zij Gods spreken ervaren als een effect van hun geloofspraktijken. Als een resultaat van deze praktijken

beginnen concrete voorwerpen en gebeurtenissen iets van God te bemiddelen. *Zie dit proefschrift §5.4 en hoofdstuk 7.*

6. Evangelisch-protestanten zeggen dat zij een persoonlijke relatie *met Jezus* hebben. In de praktijk onderhouden zij echter een relatie *met God* (i.e. zij communiceren met God). Het is passender te zeggen dat zij *geloven* in Jezus (zoals hij in de Bijbel beschreven staat). Als gevolg hiervan is Jezus een realiteit die vooral tot het verleden behoort. Jezus is bovenal degene die stierf, niet degene die nu leeft. *Zie dit proefschrift §5.5.*

7. Echt geloof is niet hetzelfde als waarachtig geloof. *Zie dit proefschrift hoofdstuk 9.*

8. Juist de opstanding van Christus – fundamenteel voor het christelijk geloof – maakt niet slechts onderdeel uit van de schepping zoals zij nu is, maar vormt ook het begin van een nieuwe schepping. Deze nieuwe schepping is zo radicaal anders, dat het niet gekend kan worden door het puur menselijke verstand dat zich baseert op wat het kan waarnemen in de wereld. Een epistemologie van het geloof mag dan wel het historische en wetenschappelijke kennen omvatten, zij overstijgt het op zijn minst. *Zie N. T. Wright, Surprised by Hope (2008, 58-74), die een epistemologie van geloof, hoop en liefde voorstelt. Contra de apologetische benadering van de evangelische beweging na WOII, die zich vooral richtte op de historiciteit van de opstanding van Jezus als objectieve grond voor het geloof in hem, zie o.a. dit proefschrift §2.2.*

9. De ‘*doodswens*’ van Mozes in Numeri 11:11-15 vormt een effectieve *voorbede* van Mozes ten gunste van de Israëlieten. Vanwege Mozes’ gebed verandert de toorn van de HEER van een destructieve dreiging in een behulpzaam middel om Gods volk in het beloofde land te brengen. *Zie doctoraalscriptie Ilonka Terlouw, De functie van Mozes’ gebed in Numeri 11:4-35, 2007.*

10. De leer van de drie-enige God, wiens wezen bestaat uit relaties van volmaakte liefde en gelijkheid tussen Vader, Zoon en Geest, zou de kerk moeten motiveren om te streven naar gelijkheid tussen mannen en vrouwen in alles, ook wat betreft hun bevestiging in het ambt. In Christus zijn wij mensen, mannelijk en vrouwelijk, immers geroepen om het beeld van deze God te weerspiegelen. *Geïnspireerd door het proefschrift van A. Leene, Triniteit, antropologie en ecclesiologie. Een kritisch onderzoek naar implicaties van de Godsleer voor de positie van mannen en vrouwen in de kerk, 2013.*

11. Kerken doen er verstandig aan lering te trekken uit de les van de gekookte kikker: stop een kikker in kokend water, en de kikker springt eruit. Stop een kikker in koud water en breng dat langzaam aan de kook. Nu gebeurt er iets anders: door de langzame verandering van temperatuur wordt de kikker langzaam gekookt en sterft. De les: zorg dat je in staat bent de geleidelijke veranderingen in de omgeving van de organisatie – lees: kerk – waar te nemen, anders kook je, zonder dat je er erg in hebt, dood. *Geïnspireerd door de bekende metafoor van de gekookte kikker die veelvuldig toegepast wordt in veranderingsmanagement.*

Inhoud

(verkort en vertaald in het Nederlands)

- 1. Introductie** 9
- 1.1 “Het” hebben
- 1.2 Onderzoeksdoel en -vraag
- 1.3 Praktisch theologisch perspectief
- 1.4 Methodologie
- 1.5 Opzet proefschrift

DEEL I. ACHTERGROND INFORMATIE

- 2. De persoonlijke relatie met Jezus. Historische, sociologische en theologische verkenningen** 11
- 2.1 Ken jij Jezus al?
- 2.2 De persoon Jezus
- 2.3 De ‘persoonlijke relatie’
- 2.4 Persoonlijke toewijding

- 3. Evangelisch geloven in traditionele kerken in Nederland** 13
- 3.1 “Dat sektarische *Youth for Christ!*”
- 3.2 Receptie van evangelisch geloven in traditionele kerken
- 3.3 Botsingen tussen het evangelische geloof en de traditionele kerken

METHODISCH INTERMEZZO

- 4. Onderzoeksopzet, uitvoering en data analyse** 14
- 4.1 Introductie
- 4.2 Onderzoeksopzet en fasering
- 4.3 Selectie van respondenten
- 4.4 Interviews
- 4.5 Analyse

DEEL II. RECONSTRUCTIE VAN DE PERSOONLIJKE RELATIE MET JEZUS
GEBASEERD OP PRAKTIJKONDERZOEK

5. Echt geloof	15
5.1 ‘Echt’?!	
5.2 Communiceren met God. Een introductie	
5.3 Performativiteit	
5.4 Materialiteit	
5.5 En Jezus dan?	
6. Geloofspraktijken om te communiceren met God	19
6.1 “In de naam van Jezus: Start!”	
6.2 Praten met God	
6.3 Luisteren naar God	
6.4 Tijd investeren in God	
6.5 Bemiddeling gebruiken	
7. Ervaringen waarin God spreekt	24
7.1 “Ik heb al jaren niets van hem gehoord!”	
7.2 Gods stem verstaan	
7.3 Iets bijzonders ervaren	
7.4 Tastbare tekenen ontvangen	
7.5 Gods betrokkenheid ervaren	
7.6 Gods wil onderscheiden	
8. Een groeiende nabijheid van God	28
8.1 “Hij zit hier bij ons!”	
8.2 Leven in Gods nabijheid	
8.3 Verlangen naar meer	
8.4 Beginnen aan een persoonlijke relatie	
8.5 Groeien in geloof	
8.6 Leven voor God	
9. Conclusies en reflecties	31
<i>Curriculum Vitae</i>	32

Toen maakte God, de HEER,
de mens. Hij vormde hem
uit stof, uit aarde.

Genesis 2:7 (NBV).

Het is niet goed
dat de mens alleen is.

Genesis 2:18 (NBV).

Make my life a prayer to you
I wanna do what you want me to
No empty words and no white lies
No token prayers no compromise [...]

I wanna tell the world out there
You're not some fable or fairy tale
That I've made up inside my head
You're God the Son and you've risen from the dead

Lyrics by Keith Green 1978, Album: No Compromise.

Jezus heeft altijd veel volgelingen
die van Zijn hemelse rijk houden,
maar slechts weinigen die Zijn kruis willen dragen.
Iedereen wil zich met Hem verblijden,
maar weinigen willen voor Hem iets lijden.
Velen hebben Jezus lief zolang hun geen tegenspoed overkomt,
maar als Jezus zich verbergt en hen een tijdje verlaat,
dan vervallen zij in geklaag of diepe neerslachtigheid.
Wie echter van Jezus houden om Jezus zelf,
en niet om enige troost voor zichzelf,
die zegenen Hem in alle benardheid en kwelling van het hart,
maar ook wanneer de grootste troost hun ten deel valt.
Hoeveel kracht ligt er toch in de zuivere liefde voor Jezus.

Thomas à Kempis, De navolging van Christus, boek II, hoofdstuk 11.

Echt geloof

Een concrete en tastbare relatie met Jezus onderhouden en ervaren
(vereenvoudigde Nederlandse samenvatting)

“Mijn leven is één gebed tot God,” vertelt Ernst-Jan (54) in een van de interviews. “Ja, raar hè?” reageert hij zelf. Echter, na jarenlang intensief onderzoek te hebben gedaan naar wat het betekent om een persoonlijke relatie met Jezus te hebben, klinkt dat niet meer zo “raar.” Net zoals andere evangelisch-protestanten communiceert Ernst-Jan intensief met God. Hij bidt overal en altijd. Door zulke geloofspraktijken – bidden, Bijbellezen, zingen, etc. – komt God ‘tot leven’ voor deze gelovigen. Zo wordt God “echt.” Het beoefenen van zulke geloofspraktijken verweeft de realiteit van God namelijk met de realiteit van het dagelijkse leven. Het geloof vormt daardoor een integraal onderdeel van het dagelijkse leven. Voor deze gelovigen zijn God en de relatie met hem daarom een vanzelfsprekende, dagelijkse *realiteit*. De tekenen van God die vervolgens in het dagelijks leven oplichten, bevestigen dit alleen maar. God is “echt echt.”

1 | Introductie: “Het” hebben

Het begon allemaal in 2009. Ik was geïnteresseerd in het evangelische geloof – een geloofsrichting die de laatste decennia ook in de traditionele protestantse kerken al meer ingang vindt – en hield daarom een interview met Feike ter Velde. Hij vertelde mij hoe hij, als Gereformeerd gelovige, zelf met het evangelische geloof in aanraking kwam, jaren terug in de jaren 1950 en 60:

Ik heb me altijd afgevraagd: wat is nou het evangelie? En ik heb altijd gedacht: die mensen in de kerk, die geloven er niks van. Ze praten elkaar allemaal na, maar ze geloven het niet *echt*. Achter die woorden zit niks. Toen

ik voor het eerst naar catechisatie ging dacht ik: nu zullen we het horen, wat het christelijk geloof is. Nu zitten we zo dicht bij de dominee! Toen ik naar huis ging heb ik het mijn ouders niet durven vertellen, maar ik wist één ding zeker: die dominee gelooft het ook niet. [...]

Ik zag soms wel mensen die *het* hadden. Die Hervormde mensen bijvoorbeeld, die hadden iets wat die Gereformeerden niet hadden. Toen ik belijdenis deed was er bij het feliciteren één van de ouderlingen – een gewone arbeider, klein van stuk – en die man die straalde van oor tot oor toen hij mij kwam feliciteren. En die sprak over Jezus, nou ja: zo warm! Ik dacht: kijk die man heeft nou iets wat die anderen allemaal niet hebben. Dus ik wist heel zeker: er is iets wat ik ook nog niet heb. [...]

In mijn militaire diensttijd, in Nieuw-Guinea, had ik dat ook een keer hè. We gingen na de kerk koffie drinken in het militair tehuis en daar zat een jongen van de marine piano te spelen. En die speelde 'Ik wandel in het licht met Jezus.' En, nou ja, die jongen zat te springen achter de piano, en enthousiast en, nou ja, hij zong het bijna, maar hij zong het niet, maar door zijn houding wel. En toen dacht ik: hij heeft het toch ook. Hij heeft ook wat.

En zo waren er een paar mensen waarvan ik dacht: wat zullen die nou hebben? [...] En toen kwamen we in Zwolle wonen, en toen kwamen we mensen in de Gereformeerde kerk tegen en die hadden het ook!

Sommige gelovigen hebben “het.” Zij hebben iets waardoor ze opvallen en al snel ‘evangelisch’ worden genoemd, ondanks dat ze misschien wel lid zijn van een traditionele kerk. Maar wat is dat dan?

Evangelischen ‘hebben’ een bepaald type geloof en noemen dat een ‘persoonlijke relatie met Jezus.’ Dit geloof overstijgt kerkmuren en geeft evangelischen een gevoel van onderlinge verbondenheid. Het is verbonden met een bepaald type geloofsbeleving (Klaver 2008, 146; Luhrmann 2013, 146). Ook in traditionele kerken is er al meer aandacht voor dit type geloof, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de Evangelische Manifesten van 1996 en 2010. Predikanten vragen zich af: “Is er [in onze kerken] geen diepgaand gebrek aan spiritualiteit, namelijk het ervaren van een persoonlijke relatie met de Here Jezus Christus en een ontmoeting met de levende God?” (Eschbach 1996b, 10) Deze spiritualiteit komen ze wel tegen in de evangelische beweging. Door deze interesse in het evangelicalisme ‘evangelicaliseren’ de gevestigde kerken.

Deze ontwikkelingen maken het uiterst relevant om praktijkonderzoek te doen naar wat het betekent om een persoonlijke relatie met Jezus te hebben. De centrale onderzoeksvraag luidt daarom: *Wat is, vanuit een praktisch theologisch perspectief, de betekenis van het hebben van een persoonlijke relatie met Jezus, in de praktijk van het dagelijkse leven, voor evangelischen in de gevestigde protestantse kerken in Nederland?* Het praktijkonderzoek richt zich op gemeenten van traditionele, protestantse kerken (zoals de PKN, de NGK, de GK vrijgemaakt en de CGK) die zichzelf evangelisch noemen en deelnemen aan evangelische activiteiten en conferenties.

2 | De persoonlijke relatie met Jezus. Historische, sociologische en theologische verkenningen

In Nederland begon men pas na de Tweede Wereldoorlog te spreken over het geloof als een ‘persoonlijke relatie met Jezus.’ Terwijl de rol van het geloof en de kerk in de samenleving afnam (secularisatie), verdedigden evangelischen het geloof vurig. De evangelische beweging groeide. Evangelischen benadrukten dat het evangelie niet draait om een *leer* maar om een *persoon*: Jezus. De gelovige kan met deze persoon, met Jezus, een echte relatie hebben. Deze relatie met Jezus is net zo echt als het historische gegeven dat Jezus echt leefde, stierf en opstond uit de dood. In deze tijd was dit een gebruikelijke manier om het evangelie te verdedigen. Hans Eschbach (die zelf in deze jaren “Jezus in zijn hart liet”) noemt het de “discussie tijd”: “En in de koffiebier [van *Youth for Christ*] ging je heerlijk in discussie tot drie uur ’s nachts. Het was de discussie tijd, dus je discussieerde. Je gaf je godsbewijzen, je liet het allemaal zien. En aan het eind van de avond zei je: ‘Nou, ja of nee?’ Zeiden ze ‘ja,’ dan bad je, en dan was je tot geloof gekomen. En zo werkte dat” (Eschbach 2009).

In deze tijd maakte de groeiende evangelische beweging veelvuldig gebruik van evangelisatie materiaal afkomstig uit Amerika. Met name in de welbekende traktaten zoals *Kent u de vier geestelijke wetten?* (Bright © 1965, 1994) en *De weg terug* (Billy Graham Evangelistic Association) werd – voor het eerst – heel concreet gesproken over het hebben van een ‘persoonlijke relatie met Jezus.’ In deze traktaten staan de mens en God afgebeeld met een diepe kloof tussen hen in. De kloof wordt overbrugd door het kruis van

Christus. Zo kan de mens bij God komen. Dit vormde een begrijpelijke manier om het geloof uit te leggen aan mensen die al meer vervreemd raakten van het geloof. Het hebben van een ‘persoonlijke relatie met Jezus’ vormt de kern van het christelijk geloof. Iedereen die een leven vol van Gods liefde, geluk en overvloedige zegen verlangt, hoeft slechts een individuele keuze voor Jezus te maken. Dergelijke traktaten benadrukten de liefde van God en de aantrekkelijkheid van het geloof.

Deze insteek was nieuw. In het christendom van de Reformatie stond *Christus*, de *redder van zondaren*, centraal, niet *Jezus onze vriend*. Hoewel de evangelische beweging al sinds de 18^e eeuw benadrukte dat het belangrijk is een persoonlijk geloof te onderhouden, werd dit geen ‘persoonlijke relatie met Jezus’ genoemd. In de 18^e en 19^e eeuw sprak men eerder over de noodzaak van een ‘levend geloof’ en de ‘rechtvaardiging door het geloof’ in plaats van over een ‘persoonlijke relatie.’ De historicus Brereton (1991) onderzocht hoe gelovigen tussen 1800 en nu spraken over hun bekering tot het christelijk geloof. Haar onderzoek laat zien dat het spreken van het ‘*persoonlijk*’ kennen van Christus of van Christus die voor mij ‘*persoonlijk*’ stierf, pas in de 20^e eeuw in gebruik kwam. Tegelijkertijd werd ook al meer benadrukt dat de gelovige een *keuze* moet maken *voor* Christus, in plaats van dat de gelovige *wordt uitgekozen* door God. Doordat de sfeer in evangelische samenkomsten in de 20^e eeuw al informeler wordt (dit komt o.a. door de opkomst van de pinksterbeweging), ontwikkelt zich ook een al informelere en vriendelijker geloofstaal.

Om goed te kunnen begrijpen wat het hebben van een persoonlijke relatie met Jezus tegenwoordig betekent, is het verder belangrijk oog te hebben voor de ontwikkelingen van onze cultuur. Met name sinds de jaren 1960 staat het individu in het centrum van de belangstelling en gaat alle aandacht uit naar wat het individu wil en belangrijk vindt. Ook de opkomst van de consumptie maatschappij is belangrijk in dit verband (e.g. Taylor 2002; 2007). Zulke ontwikkelingen beïnvloeden de manier waarop mensen geloven. De evangelische geloofsbeleving die zich in de afgelopen decennia ontwikkelde is daarom over het algemeen subjectief, consumptief en ervaringsgericht. Door recente invloeden uit de pinksterbeweging is de evangelische spiritualiteit tegenwoordig ook expressiever, meer emotioneel en meer gericht op de gaven van de Geest dan voorheen.

3 | Evangelisch geloven in traditionele kerken in Nederland

De groeiende evangelische beweging kon de afgelopen decennia allerminst rekenen op een hartelijk welkom van de gevestigde kerken. In het interview met hem vertelt Hans Eschbach hoe hij in zijn jeugd in aanraking kwam met de evangelische beweging. Zijn ervaring typeert hoe er in de traditionele kerken tegen de evangelische beweging aangekeken werd. Eschbach vertelt: “Op een dag kwam ik thuis, ik was tot geloof gekomen bij *Youth for Christ*. En dat was voor mij een hele diepe, ingrijpende ervaring: Jezus is werkelijkheid. Ik wou naar de Bijbelschool. Mijn vader schrok, want dat was een sekte, dat hele sektarisch *Youth for Christ!* Je kan niet zomaar tot geloof komen, dat moet je gegeven worden!” (Eschbach 2009).

De groei van de evangelische beweging - met de oprichting van het Evangelisch Werkverband in 1995 niet meer weg te denken uit de kerk - zorgde in de gevestigde kerken voor een sfeer van angst. Men was bang dat de kerk zou worden “overgenomen” door de evangelischen (Buijs and Paul 2003; Dekker 1997; Schaeffer 2001a). De gevestigde kerken zagen dit als “een ramp voor de kerk,” zoals de emeritus-predikant Spijkerboer het uitdrukte in het ND van 1997. “Wat is het allemaal werelds!” Zo reageert Spijkerboer op de plannen van het Evangelisch Werkverband om een eigen evangelische opleiding op te zetten, een liederenbundel uit te geven en gebedsgroepen in 50% van alle (wijk)gemeenten op te stellen. “Wat is dat voor een *wereldse* behandeling van *kerkelijke* zaken! Dat een supermarktketen zo te werk gaat, kan ik begrijpen, maar een *kerk*? Vanwaar telkens die 50% en waarom niet meteen 100%? Als je door de Heilige Geest gedreven wordt, kun je met minder niet toe!” (ND, Redactie kerk 1997) De evangelischen vonden de kerkelijke praktijk echter vol “hardheid, lauwheid en onverschilligheid” (Bakker and Eschbach 1996, 16).

De groei van de evangelische beweging leidde tot verhitte discussies die gedomineerd werden door het thema ‘gereformeerd versus evangelisch.’ Telkens weer stonden dezelfde punten ter discussie. Ten eerste werd de evangelische atmosfeer van geloofszekerheid door de gevestigde kerken niet gewaardeerd. Eenzelfde soort zekerheid kenmerkte ook de evangelische stijl van leidinggeven (enthousiast en zelfverzekerd), hun visie ten aanzien van morele kwesties (kernwapens, abortus, homoseksualiteit) en hun wijze van Bijbellezen (alles letterlijk nemen, biblicisme). Ten tweede bekritiseerden de

gereformeerden de nadruk die evangelischen leggen op het gevoel en de ervaring. De gereformeerden benadrukten juist het belang van de waarheid en de correcte leer. Ten derde legden evangelischen sterk de nadruk op de individuele keuze voor Jezus en op de persoonlijke toewijding van de gelovige aan God ('Arminianisme'). Voor gereformeerden was dit in tegenspraak met de rechtvaardiging door het geloof. Het geloof berust geheel en al op Gods initiatief, zo benadrukten zij.

In de 21^e eeuw lijkt er tenslotte ruimte te komen voor een genuanceerdere discussie. De angst ebt enigszins weg en nieuwe thema's, onder andere aangewakkerd door de 'charismatisering' van de evangelische beweging, krijgen aandacht (e.g. de gaven van de Geest, het *ministry* gebed, bevrijdingspastoraat).

4 | Onderzoekopzet, uitvoering en data analyse

Om een beter inzicht te krijgen in de betekenis van de persoonlijke relatie met Jezus voor evangelisch-protestanten vandaag de dag, werd een praktijkonderzoek gedaan. Het kwalitatieve onderzoek werd opgezet en uitgevoerd volgens *Grounded Theory* procedures (zie de richtlijnen van Wester and Peters 2004).

De voorbereidende onderzoeksfase omvatte literatuurstudie, het interviewen van veldinformanten (zoals Feike ter Velde en Hans Eschbach), het oefenen met diepte-interviews, en het volgen van verdiepende cursussen over kwalitatief onderzoek doen. Vervolgens werd er data verzameld in twee rondes interviewen. Op evangelische conferenties werden daarvoor eerst korte enquêtes gehouden, 156 in totaal. Daaruit werden de deelnemers voor het onderzoek geselecteerd, waarbij gestreefd werd naar een zo gevarieerd mogelijke groep deelnemers qua leeftijd, opleiding en woonplaats. Deze deelnemers werden bij hen thuis geïnterviewd (de interviews duurden gemiddeld meer dan 100 minuten). De interviews werden opgenomen en vervolgens uitgeschreven. De uitgeschreven tekst werd met samenvattende steekwoorden gelabeld (i.e. '*coding*') en vervolgens geanalyseerd met behulp van het computerprogramma Atlas.ti. De hoofdstukken 5 tot en met 8 beschrijven het resultaat van dit praktijkonderzoek.

5 | Echt geloof

“Geloven is... ja, voor een relatie zijn er twee nodig. En daar moet je voor openstaan [...] en daarna ben je met z'n tweeën. En zo is het *echt*,” vertelt Ted (60) in het interview met hem. Leonie (28) vertelt: “God kennen en christen zijn betekent veel meer dan alleen maar een God ver weg. Je kan *echt* een relatie met God hebben en dat maakt het een stuk interessanter.” Uit de interviews blijkt dat het hebben van een relatie met Jezus betekent dat gelovigen *echt* contact met God hebben en *echte* vrede ervaren. De relatie met Jezus is “echt,” zo benadrukken zij.

In het hebben van een persoonlijke relatie met Jezus draait het dus om *echt geloof*. Maar wat bedoelen ze daar nu precies mee? Aagje probeert uit te leggen: “Het gaat erom dat je *echt* contact met hem hebt. Maar ja, *echt* contact hebben... eh, hoe leg ik dat uit?” Dat is precies de vraag die gedurende het onderzoek al meer centraal kwam te staan: wat bedoelen gelovigen wanneer ze zeggen dat ze “echt” contact met God hebben? Daarover gaan de hoofdstukken 5 tot en met 8.

Uit de interviews blijkt dat gelovigen voortdurend vormgeven aan een relatie met God door heel concreet te communiceren met hem. De ervaring dat het geloof “echt” is, is nauw verbonden met dit communiceren (of contact hebben) met God. De communicatie met God bestaat uit drie belangrijke onderdelen: 1) geloofspraktijken om te communiceren met God; 2) ervaringen waarin God met de gelovige communiceert; en 3) een toenemende nabijheid van God. Het is deze wederzijdse communicatie tussen God en mens waardoor het geloof als “echt” ervaren wordt. Met name het *concrete vormgeven* aan en de *tastbaarheid* van de communicatie met God maken het geloof “echt.”

CONCREET VORMGEVEN AAN DE RELATIE (*performativiteit*)

Voor deze gelovigen is het geloof allereerst iets dat wordt *gedaan*.¹ Evangelisch-protestanten benadrukken dat het belangrijk is dagelijks met

¹ Voor de wetenschappelijke onderbouwing is o.a. gebruikt gemaakt van de *theories of action* van *ritual scholars* Houseman (2008), Laidlaw and Humphrey (2008), praktisch theoloog Nieman (2008), en godsdienstsocioloog Riesebrodt (2009).

God te communiceren. Om te communiceren met God moet de gelovige *in actie* komen: het gebed moet gebeden worden, de Bijbel moet gelezen worden, het lied moet gezongen worden. Justus, 29 jaar, legt dat als volgt uit: “Als je dan alleen maar een gevoel hebt of een emotie – God weet en voelt mijn emotie, en hij voelt mijn gevoel. Ik zeg niet, dat ie dat niet doet. Maar als je *echt* contact wil hebben, zal je toch moeten praten.” Praten met God is een goed voorbeeld van de soort concrete actie die nodig is om te communiceren met God.

Praktijken zoals praten met God kunnen we ‘communicatieve geloofspraktijken’ noemen. In zulke praktijken doen gelovigen iets belangrijks: zij richten zich rechtstreeks tot God. Gelovigen zingen niet *over* God en lezen niet *over* God in de Bijbel, maar bidden of zingen *tot* God en lezen Gods Woord. Deze daden impliceren een relatie. Door zulke praktijken te beoefenen gaan gelovigen daadwerkelijk een relatie met God aan. Gelovigen geven zo dus concreet vorm aan een relatie met God. Als gevolg hiervan is de relatie met God niet iets waar gelovigen slechts *over spreken*. Het is een relatie die concreet geleefd en gepraktiseerd wordt en daarmee ook daadwerkelijk gestalte heeft. In het *doen*, in de uitvoering van dergelijke praktijken zoals bidden en Bijbellezende is de relatie met Jezus *een realiteit*. Daarom wordt zij ervaren als “echt.”

Dit betekent ook, dat het in de relatie met God niet allereerst gaat om wat er *geloofd* wordt. Het gaat om wat er *gedaan* wordt. Het is niet zo dat overtuigingen of gevoelens geen rol spelen, maar zij zijn wel ondergeschikt zijn aan wat de gelovige in de praktijk doet. Juist doordat het geloof concreet vorm krijgt in het communiceren met God, wordt het geloof relevant en krijgt het ook *echt* betekenis. Zoals de Duitse godsdienstsocioloog Riesebrodt het uitdrukt: “Het abstracte geloof dat bovenmenselijke krachten bestaan alleen, maakt van hen nog geen realiteit die de hele mens in haar greep kan houden. Alleen het feit dat iemand niet slechts ‘gelooft’ in het bestaan van bovenmenselijke krachten, maar daar ook daadwerkelijk mee communiceert, rechtvaardigt alle andere [geloofs]praktijken” (2009, 86).

EEN TASTBARE RELATIE MET JEZUS (*materialiteit*)

De ervaring dat je als gelovige “echt” contact met God hebt, heeft ook te maken met de *tastbaarheid* van de relatie met God. Het geloof is niet

enkel iets ‘geestelijks,’ iets wat zich binnenin je hoofd of gevoel afspeelt, het is ook iets wat *tastbaar* en *zichtbaar* is in het dagelijkse leven.²

De relatie met Jezus is allereerst tastbaar doordat de gelovige regelmatig communiceert met God: bidt, de Bijbel leest etc. Zulke communicatieve geloofspraktijken nemen namelijk letterlijk (ofte wel: tastbaar) ruimte en tijd in beslag. Ted zegt over zijn relatie met God: “Daar moet je wel een keertje *tijd* voor vrijmaken.” Zijn vrouw Marie vult aan: “Want je bent altijd druk bezig en dan denk je: dat komt zo wel. Dat doe ik straks wel. En dat straks, dat wordt steeds uitgesteld en dan heb je het ’s avonds nog niet gedaan.”

Voor gelovigen is het belangrijk dat het geloof *zichtbaar* en *tastbaar* vorm krijgt in hun dagelijks leven. In de relatie met Jezus doet dat ertoe. Waarom? Omdat mensen niet enkel geestelijke wezens zijn. We zijn mensen van vlees en bloed, die met onze voeten in de klei van deze aarde staan. Wil het geloof *echt* zijn, dan moet het ook in die *echte*, geschapen wereld concreet handen en voeten krijgen. De relatie met God is geen geestelijke realiteit die enkel bestaat in de verbeelding van gelovigen. Juist door haar tastbaarheid is deze relatie, zoals praktisch theoloog Nieman het uitdrukt, meer dan “de particuliere manipulatie van gedachten en ideeën” (2008, 21). De relatie met God is een tastbare realiteit. Ze is “echt.”

Voor deze gelovigen is het belangrijk dat *ook* de manier waarop *God* met hen communiceert tastbaar en reëel is. Gelovigen ervaren veelvuldig dat God met hen communiceert. De tastbaarheid van Gods antwoord is essentieel voor hen: God praat met hen op een *aanwijsbare* manier. Roeland (62) benadrukt dit aspect: “Het hebben van een relatie met Jezus, dat gaat om die stem [van God] horen en die hoeft *niet* in je hart te klinken. Het kan ook iets zijn wat jij eens een keer in een tussenzinnetje tegen mij zegt. Of wat, na ja, ik heb midden in mijn depressie hier in het bos gestaan en ik zag voor het eerst een eikenbloemetje. Dat is groen bij groen. Dat was zo indrukwekkend! Maar het kan ook in een droom zijn.” Ervaringen van God hoeven niet altijd een gevoel te zijn, een emotie of droom. Het zit ’m juist vaak in de concrete en tastbare dingen. Daarin ervaren gelovigen dat God tot hen spreekt. Zoals Roeland vertelde: hij ervoer dat God tot hem sprak door dat groene eikenbloempje.

² Voor de wetenschappelijke onderbouwing is o.a. gebruikt gemaakt van de materiële benaderingen van Meyer (2010, 2012a), Meyer and Houtman (2012b) en Vásquez (2011).

Juist deze *tastbare tekenen* die gelovigen van God ontvangen, bevestigen het geloof voor hen. “God is *echt* echt,” zo zeggen ze dan. Voor evangelisch-protestanten krijgt het geloof, juist door deze tastbaarheid van het geloof, een objectieve dimensie. Sommige dingen kun je je eenvoudigweg niet inbeelden. Soms gebeurt er gewoon *echt* iets bijzonders. Evangelisch-protestanten ervaren daarbij dat juist deze tastbare, materiële dimensies van hun Godservaringen naar Gods genade verwijzen. Zelf heb je immers niet de controle over hoe de dingen lopen. Het tastbare teken dat een gelovige van God ontvangt, geeft de gelovige het gevoel dat hem/haar daadwerkelijk iets overkomt op initiatief van buitenaf. Het moet God geweest zijn, die het zo geleid heeft.

Het is ten slotte interessant om te zien, hoe evangelisch-protestanten hun best doen om het geloof ook zoveel mogelijk *tastbaar* te *maken*. Gelovigen koesteren de tastbare tekenen die zij van God ontvingen of *creëren* een teken dat hen aan hun Godservaring herinnert. Ze bewaren bijvoorbeeld tekstkaartjes met Bijbelteksten die hen bijzonder aanspreken of die hen herinneren aan een bijzondere geloofservaring. Een ontvangen profetie schrijven ze op en bewaren ze tussen hun Bijbel. Soms nemen ze een tastbaar object mee naar huis van de plaats waar de ervaring plaatsvond. Evelien (52) vertelt bijvoorbeeld over een bijzondere Godservaring tijdens een kerkdienst: ze zag een “licht” op zich afkomen en had een echte ontmoeting met God. Na afloop van de dienst raapt ze buiten een klein beukenootje op om haar aan deze ervaring te herinneren. Evelien: “Ik denk: dit moet je meenemen, dat is een tastbaar bewijs dat dit echt gebeurd is. Want over een maand ga je misschien wel weer twijfelen.” Door middel van zo’n voorwerp creëren gelovigen een tastbare realiteit waarin het aardse leven en het geloof blijvend met elkaar verweven zijn. Ook zo wordt het geloof “echt.”

EN JEZUS DAN?

Evangelisch-protestanten spreken continu over het communiceren *met God*. Ze praten *met God* en horen *Gods* stem. Maar Jezus dan? De deelnemers aan dit onderzoek zeiden toch immers een relatie *met Jezus* te hebben? Tijdens de interviews praatten ze echter nauwelijks over Jezus!

Sommige deelnemers begonnen er zelf over tijdens het interview. Toen ik Tilde vroeg iets over haar relatie met Jezus te vertellen, reageerde ze:

“Het gaat om het weten dat de dingen die in je hart, die in je gedachten leven, die je uitspreekt naar God, dat die gehoord worden door God en *dus door Jezus*. Jij vraagt specifiek naar Jezus, maar ik... Maar ja, ik koppel dat niet zo heel gauw los daarin.” Ook Leonie zei direct aan het begin van het interview: “Nou eigenlijk is het meer een relatie met God voor mij. Maar wel Jezus die daarvoor de weg vrijmaakt. Dus wat ik je net vertelde: ik heb Jezus nodig om bij God te kunnen komen, dat Jezus echt de enige weg is tot God, zeg maar.”

De andere deelnemers vroeg ik tijdens het interview waarom ze zoveel vertelden over het communiceren *met God*, terwijl ze zeiden een relatie *met Jezus* te hebben. Vaak bracht die vraag ze even van hun stuk. Hoewel het begrip ‘God’ voor hen ‘Jezus’ niet uitsluit, onderhouden de meeste gelovigen in de praktijk een relatie met God. De geïnterviewden bevestigden telkens weer dat zij voornamelijk tot God bidden en hem meestal aanspreken als ‘Vader.’ Als het over Jezus gaat, dan spreken ze het eerder over hem *geloof* in Jezus, dan over het onderhouden van een *relatie* met Jezus. Ze wijzen er bijvoorbeeld vaak op dat ze *geloven* in het kruis van Jezus. Wat wel opvalt, is dat ze geen één keer spreken over zijn opstanding uit de dood! Jezus lijkt voor hen vooral iemand uit het verleden te zijn, een historische realiteit. Ze spreken dan ook altijd in de verleden tijd over hem: over hoe hij *stieft* voor ons, onze zonden op zich *nam*, omdat hij heel veel van ons *hield*. God is daarentegen degene die je *kent* (tegenwoordige tijd) en die van je *houdt*.

Overigens, je hebt Jezus als gelovige wel nodig. Jezus is onmisbaar vanwege de verzoening die hij tot stand bracht. Daarom fungeert Jezus in dit evangelisch-protestantse geloof als *gatekeeper* (deurwachter) van de relatie met God. Zonder hem kom je niet binnen. Het geloof in Jezus is daarom bepalend voor het Godsbeeld van deze gelovigen.

6 | Geloofspraktijken om te communiceren met God

Lianne is een 44 jarige huisvrouw. Tijdens het interview geeft ze vele voorbeelden van hoe ze “God betreft in de dingen” die ze doet. Zo vertelt ze over haar auto die niet wil starten. Haar man komt chagrijnig het huis binnen nadat hij de auto diverse malen heeft geprobeerd te starten. Juist wanneer hij weg moet, start de auto niet. Lianne reageert: “Nee, maar nu wel!”

Ze is ervan overtuigd dat als ze slechts zegt: “In de naam van Jezus: start!” de auto zal starten. Ze gaat naar buiten, zegt de bewuste woorden en de auto start daadwerkelijk. “De eerste keer startte ie niet,” vertelt Lianne, “maar de tweede keer wel. Zo concreet kan je dus bidden. God is erbij betrokken, bij alles wat je doet.”

Evangelisch-protestanten communiceren met God door het beoefenen van *communicatieve geloofspraktijken*. Dit zijn concrete praktijken (zoals bidden) waarmee gelovigen voortdurend vormgeven aan een directe en persoonlijke relatie met God. Eigenlijk verschilt het communiceren met God niet zoveel van de manier waarop mensen met elkaar communiceren: gelovigen *praten* met God en *luisteren* naar God. Daarnaast zijn er nog twee praktijken van belang, namelijk: *tijd investeren* in God en *bemiddeling gebruiken*. Evangelisch-protestanten hebben er alle vertrouwen in dat dergelijke geloofspraktijken zullen leiden tot antwoorden van God. Zoals het voorbeeld van Lianne echter laat zien, bevindt dit vertrouwen zich soms ook op het randje van wat in de volksmond magie of toverij genoemd wordt. In plaats van te communiceren met God en te wachten op een antwoord van God, wordt het gewenste antwoord van God als automatisme gezien of wordt het door de manier van bidden als het ware afdgedwongen.

PRATEN MET GOD

Evangelisch-protestanten praten met God. “Een relatie hebben met Jezus is dat je weet *en dat ook uitspreekt* naar hem, dat je hem nodig hebt,” zegt Tilde. Lianne legt uit: “Je praat met de Here Jezus net zoals wij nu met elkaar praten.” Door te praten met God betrekken gelovigen God continu “in alles” wat ze doen. Ernst-Jan zegt: “Het is eigenlijk een continu proces.” Maar Justus benadrukt wel: “Het is echt praten. Het is niet een gevoel van. Nee, het is echt de dingen benoemen.”

Door uitdrukking te geven aan hun gedachten, gevoelens en zorgen aan God, verbinden gelovigen de genoemde aspecten van hun leven met God (cf. Josuttis 2002, 117). Door de dingen te benoemen *vervlochten* ze hun dagelijkse levens en de realiteit van God. Dit praten met God – zelfs al betreft het soms zeer aardse en triviale zaken – moet daarom niet gezien worden als een onbetekenend onderonsje met God, als een gesprek over koetjes en kalfjes. In het praten met God worden allerlei dingen uit het leven van de

gelovige benoemd en daarmee toegewijd aan God. Het leven van de gelovige wordt zo in Gods nabijheid gebracht. Zo leeft de gelovige *coram Deo*, voor Gods aangezicht. De nabijheid van God die gelovigen als gevolg daarvan ervaren is een realiteit waarin een belofte ligt: dicht bij God heeft de gelovige veel van Gods goedheid, zorg en leiding te verwachten (cf. Riesebrodt 2009, 85–86). Gelovigen wachten daarom vol vertrouwen op een antwoord van God.

LUISTEREN NAAR GOD

Gelovigen praten niet alleen met God, ze luisteren ook naar God. In de relatie met God “gaat het er niet alleen om te zeggen van: ‘Vader, dat en dat en dat wil ik allemaal,’” legt Roeland uit, “hij moet ook de kans krijgen om te zeggen van: ‘Dat en dat wil ik.’” Justus zegt: “Hoe kan je Gods stem horen? Dan moet je luisteren. En dat kan ik doen door zijn woorden” (i.e. door de Bijbel te lezen). Ted legt het zo uit: “Waar het bidden het vragen is, daar geeft de Bijbel de antwoorden.”

Gelovigen luisteren naar God door de *Bijbel te lezen*, het *geloof te delen* met medegelovigen, te *zingen*, of door *stil te zijn*. Tilde: “Dat zijn ook weer dingen waarin je God en Jezus beter leert kennen. Verrassingen ontdekt. God openbaart zich dan weer op een andere manier aan je, door de andere dingen die [...] jij doet. [...] Dus dat is in de dienst, het zingen, het luisteren, maar ook in een gespreksgroep.”

Door middel van deze concrete praktijken *luisteren* gelovigen naar God. In de praktijk betekent dit, dat ze proberen de woorden die in de Bijbel staan of die medegelovigen tot hen spreken te zien als woorden die God persoonlijk tot hen spreekt. Ze proberen een *match* te vinden tussen wat in de Bijbel staat en wat er zich in hun persoonlijke leven afspeelt. Ze proberen een verbinding te leggen tussen wat er op de Bijbelkring wordt besproken en een specifieke situatie in hun eigen leven. Gelovigen richten in deze praktijken hun aandacht heel bewust op God en op wat God te zeggen heeft en grijpen zo als het ware vooruit op het ervaren van God. Eigenlijk ‘leren’ ze zo God te ervaren.³

³ In dit opzicht bleek de “*theory of attentional learning*” van de Amerikaanse antropoloog Tanya M. Luhrmann zeer nuttig. Luhrmann probeert te begrijpen hoe het kan dat evan-

Het luisteren naar een God die niet echt hardop spreekt blijft desondanks een moeilijke taak. Daarom houden gelovigen zich (soms wat al te sterk) vast aan wat wél tastbaar en concreet is: bijvoorbeeld aan de Bijbel die ze bezitten, met al hun aantekeningen daarin. Tijdens het interview wilden sommige gelovigen hun Bijbel er graag bijhouden en soms zelfs vasthouden, alsof dat hun de kracht zou geven een goed interview te geven. Ook de letterlijke Bijbeltekst kan een houvast vormen. Daarnaast gebruiken evangelisch-protestanten geluid of stiltes om een gevoel van Gods nabijheid op te roepen om zo beter naar God te kunnen luisteren. Geluid, stilte of een bepaalde ruimte kan helpen om de aandacht op God te richten.

Soms echter worden de tastbare dimensies van geloofspraktijken dusdanig uitgebuit, dat er niet echt meer naar God geluisterd wordt. De geloofspraktijk lijkt dan meer op een soort van waarzeggerij. Denk bijvoorbeeld aan: het willekeurig openslaan van de Bijbel om zo een antwoord van God te krijgen op een specifieke vraag.

TIJD INVESTEREN IN GOD

Om de communicatie met God te intensiveren, investeren gelovigen aanzienlijke hoeveelheden tijd in God, het liefst regelmatig. “Het is net als met elke relatie,” legt Ted uit, “je moet er tijd in investeren.” Tenminste, zo verduidelijkt Leonie, “als je [in die relatie] wilt groeien en als je daar het effect van wilt zien.” Gelovigen hebben vaak wel het voornemen om actief met God te communiceren, maar met een goed voornemen alleen kom je er niet. Tijd voor God nemen – stille tijd houden of *quality time* met God doorbrengen op een conferentie – is dan een effectieve maatregel, waardoor goede bedoelingen tot hun recht komen. Zo intensiveert de gelovige zijn of haar betrokkenheid op God ook daadwerkelijk. Wanneer de concrete en mentale betrokkenheid van de gelovige op God zich intensiveert, wordt de gelovige ook ontvankelijker voor wat God te zeggen heeft. De communicatie met God verbetert dus aanzienlijk door er tijd in te investeren.

Gelovigen verwachten dat God ‘als dank’ voor de tijd die zij aan hem besteden ook zijn betrokkenheid in de relatie intensiveert. Ze verwach-

gelische Amerikanen Gods stem in hun eigen gedachten kunnen horen, en concludeert dat “*the way you learn to pay attention determines your experience of God*” (2012, xxi, zie ook Luhrmann 2004; Luhrmann, Nusbaum, and Thisted 2010).

ten dat de geïnvesteerde tijd een toenemend aantal Godservaringen zal opleveren. De geïnvesteerde tijd fungeert soms zo bijna als drukmiddel om God te overtuigen te antwoorden.

Deze economische benadering van tijd wijst er ook direct op dat er ‘kosten’ verbonden zijn aan het communiceren met God: het is een veeleisende onderneming die van de gelovige inzet, tijd en discipline vraagt. Boer Kees (37) zegt: “Het is belangrijk tijd in God te investeren. Ik moet ’s ochtend vroeg op, om de koeien te melken. Vaak voor 5 uur. En dan heb je er niet altijd zin in. Dan is discipline heel belangrijk. [...] En het gaat erom, dat God wat tegen je wil zeggen en daar moet je niet voor weglopen. [...] Nou, wat vind je nou echt belangrijk in je leven? Of is God de meest belangrijke?” In deze geloofspraktijk fungeert tijd dus ook als een maatstaf voor het geloof: investeert de gelovige wel genoeg tijd in God? Gelovigen voelen zich al snel schuldig omdat ze het gevoel hebben niet genoeg tijd in God te investeren.

BEMIDDELING GEBRUIKEN

Omdat communiceren met God eenvoudig en veeleisend tegelijk is, nemen gelovigen al vaker hun toevlucht tot bemiddelingspraktijken. Denk aan de populariteit van het *ministry* gebed, bevrijdingspastoraat, ziekenzalving, profeteren, zegenpraktijken. In dergelijke bemiddelingspraktijken maken gelovigen gebruik van de gaven of competenties van andere gelovigen (de bemiddelaars) die voor hen met God communiceren. Deze ‘communicatiespecialisten’ maken wat God te zeggen heeft tastbaar voor de gelovige in kwestie. Eerst luisteren zij naar God, dan adresseren ze de gelovige die om bemiddeling/hulp vraagt en beschrijven ze de gedachten, ingevingen en beelden die hen geopenbaard zijn.

In dergelijke bemiddelingspraktijken ‘mechaniseert’ de persoonlijke en vrijwillige communicatie met God vaak al snel. Er zijn immers regels en gebruiken die bepalen hoe er met God gecommuniceerd moet worden. Het *ministry* gebed moet bijvoorbeeld anoniem gebeuren, de bidder moet alle beelden die hij of zij ziet verwoorden, etc. Eén van de belangrijkste gevolgen van het veelvuldig gebruik maken van bemiddelingspraktijken is dat het karakter van de persoonlijke relatie met Jezus verandert: de *directe* relatie met God wordt vervangen door een *indirecte* relatie met God. Er is immers sprake van een bemiddelaar; de gelovige spreekt niet zelf met God. De bemiddelaar

heeft ook nog eens veel macht, die lang niet altijd door het ‘onderscheiden van de Geesten’ aan banden wordt gelegd. Vaak leggen dit soort praktijken meer de nadruk op God als *kracht*, dan op God als *persoon*. Zo staat in de ziekenzalving Gods genezingskracht centraal en in het bevrijdingspastoraat Gods kracht tegenover demonische krachten.

7 | Ervaringen waarin God spreekt

“Nee, niet meer,” antwoordde de vrouw resoluut toen ik haar vroeg of ze een persoonlijke relatie met Jezus had. Ze vervolgde: “Vroeger had ik een persoonlijke relatie, maar ik heb al jaren niets meer van hem gehoord.” Voor het werven van deelnemers voor dit onderzoek, bezocht ik onder andere de Toogdag van Het Zoeklicht (2009). Daar ontmoette ik een gedesilluseerde vrouw van in de zestig. Al meer twijfelde ze eraan of het werkelijk mogelijk is een persoonlijke relatie met Jezus te hebben. “Ik geloof nog steeds dat God de wereld heeft geschapen en zo,” legde ze me uit, “maar voor het overige... zijn dagelijkse betrokkenheid, dat vind ik heel, heel moeilijk.” Haar stem klonk verdrietig en ietwat bitter. Ze had al jaren niets meer van God ervaren.

Volgens evangelisch-protestanten *reageert* God op hun communicatie met hem. Het “niets van hem horen” past niet bij het hebben van een persoonlijke relatie met God. De deelnemers aan dit onderzoek hebben dan ook regelmatig *Godservaringen* waarin *God tot hen spreekt*. Maar “niet zozeer dat je een stem uit de hemel hoort, zo van... Dat zou wel mooi zijn!” verduidelijkt Leo. Nee, Gods manier van communiceren lijkt in het geheel niet op gewone menselijke communicatie. God communiceert eerder door middel van allerlei op het eerste oog normaal uitziende gebeurtenissen. Het zijn vaak de kleine dingen waarin gelovigen “merken” dat God aanwezig is. God geeft hen een “knipoog” of een “kus.” Marjoleine vertelt: “Ik werk bij een autobedrijf. En als ik een moeilijke dag heb, dan komt er een klant en die heeft aan z’n sleutel hangen ‘God houdt van jou,’ zo’n labeltje. ‘k Bedoel: hoeveel sleutels krijg ik in mijn handen? Honderden! Maar nooit die. En op dat moment even wel. Dus daarin, ja, ik denk dat dat wel van boven komt. Dat wordt wel geleid. Dat kan niet anders.”

Gelovigen doen hun uiterste best om “ruimte” te creëren voor dergelijke Godservaringen. Daarom communiceren zij intensief met God. Door God dingen te vragen, bied je God de gelegenheid om te antwoorden. Justus: “Ja, want je communiceert, dus je krijgt ook antwoord terug.” Door te communiceren met God komt de gelovige ook al dicht bij God. Dat schept hoop en verwachtingen. Zoals gezegd: dicht bij God kan er veel goedheid, zegen en hulp van God verwacht worden. Gods nabijheid is de “ruimte” waarin het het meest waarschijnlijk is dat de gelovige iets van God zal ervaren. Tegelijkertijd worden God en Gods handelen dus ook *beperkt* tot deze “ruimte.” Dit legt veel druk op gelovigen om met God te communiceren. Alleen wie vraagt, ontvangt. Alleen wie in Gods nabijheid weet te komen, kan op de zegen van Gods nabijheid rekenen.

IETS BIJZONDERS ERVAREN

Vier aspecten van het verstaan van Gods stem trekken de aandacht. God openbaart zich allereerst in het buitengewone: in afwijkingen van vaste patronen en in wat te toevallig lijkt om toeval te zijn. Dat kan iets groots zijn, zoals Reina’s dochter die genas van een ongeneselijke ziekte. Het kan ook iets heel kleins zijn, zoals Marjoleine die op een moeilijke dag ‘toevallig’ een bemoedigende sleutelhanger in handen kreeg.

De ervaringen waarover deze gelovigen vertellen zijn allemaal net kleine wonderverhalen. Leonie vertelt bijvoorbeeld van een ruzie met een vriendin. Een kennis bad dat het goed zou komen en voorspelde Leonie dat ze haar vriendin spoedig zou zien. Leonie had daar heel geen zin in: “En toen kwam ik haar [de dag erop] tegen bij de fietsstalling! En ik dacht: nou, dat is ook grappig. Weet je wel?” In de ervaring van iets ‘toevalligs’ en ‘buitengewoons’ speelt het gebed waarin de kwestie benoemd wordt (in dit geval het gebed van de kennis) een belangrijke rol. Vanwege zo’n gebed kijkt de gelovige met een andere bril naar de gebeurtenissen die daarna gebeuren.

De ervaring van iets bijzonders is dus een allesbehalve ondubbelzinnige ervaring. Het is een kwestie van het bijzondere in de dagelijkse gebeurtenissen (willen) *zien*. “Er [gebeuren] echt heel veel bijzondere dingen, maar je moet ze wel herkennen,” legt Marjoleine uit. “Je moet God wel leren zien,” bevestigt Nico, “en dat is ook een proces eigenlijk.” Daarom letten gelovigen uiterst actief op de dingen die gebeuren en reconstrueren ze hun

leven heel bewust als een project van God. Zo verandert hun leven: het gewone en dagelijkse wordt verheven tot een leven gekenmerkt door het bijzondere en goddelijke.

Tegelijkertijd leidt dit soms (helaas?) ook tot een onderwaardering van het gewone en dagelijkse. Daarom heeft de gerichtheid van deze gelovigen op het ervaren van iets bijzonders van God iets moois, maar tegelijk ook iets vermoeiends. Is het gewone niet goed genoeg?

TASTBARE TEKENEN ONTVANGEN

De ervaring van iets bijzonders bereikt vaak haar hoogtepunt in het concrete en tastbare: gelovigen ontvangen een *tastbaar teken* van God. Door middel van dat teken communiceert God met de gelovige. Denk bijvoorbeeld aan de sleutelhanger die Marjoleine in haar handen kreeg. Een ander voorbeeld: terwijl Rien (32) werkeloos thuis zit, krijgt zijn vrouw de kans extra te werken. Hij vertelt: “Dat zijn gewoon, ja, dé concrete dingen [...] waar je God voor kan danken [...]. Dat zijn wel hele praktische dingen. Dat is helemaal niet zweverig en ver van ons vandaan. Het is gewoon eh, realiteit!”

In principe kan God door middel van elk voorwerp of gebeurtenis spreken. Bijbelteksten en verwijzingen daarnaar worden door God echter het vaakst gebruikt om met gelovigen te communiceren. Daarnaast zijn de uitspraken van medegelovigen vaak erg belangrijk (denk bijvoorbeeld aan wat de ene gelovige aan de andere meegeeft in het *ministry* gebed).

Gelovigen leggen zich vaak toe op het ontvangen van bepaalde tekenen. “God gebruikt [namelijk] wat je weet,” legt Jill uit. “God spreekt jou aan naar jouw karakter en waar jij gevoelig voor bent, want hij kent jou.” Sommige gelovigen ontvangen daarom altijd Bijbelteksten van God, anderen ontvangen dromen, anderen krijgen altijd een lied in gedachten van God.

In de Godservaringen van deze gelovigen is het goddelijke opnieuw nauw verweven met de menselijke werkelijkheid. God spreekt immers met gelovigen door dingen uit het gewone, dagelijkse leven te gebruiken als teken. Het geloof is wederom “echt” en tastbaar. Tegelijkertijd raakt de wereld van evangelisch-protestanten op deze manier ook *betoverd*. De dagelijkse werkelijkheid verandert namelijk in een communicatiemiddel van God. Wat er in je leven gebeurt, kan zomaar een diepere betekenis hebben dan je

dacht. Maar zo wordt het dagelijks leven al snel een puzzelplaatje. Het is aan de gelovige om alle puzzelstukjes (alle tekenen van God) te vinden en samen te brengen, om zo Gods boodschap aan hem/haar te ontrafelen.

GODS BETROKKENHEID ERVAREN

Voor gelovigen wijzen zulke ervaringen echter duidelijk op Gods persoonlijke betrokkenheid op hun leven. In zulke ervaringen krijgt *Gods kant* van de relatie concreet vorm. Zulke ervaringen bevestigen dat God “*echt* echt” is. Het *ontvangen* van zo’n ervaring is daarbij bijna nog belangrijker dan de *inhoud* ervan. Als gelovige word je door God zelf aangesproken! Daardoor voelt de gelovige zich speciaal, gezien en geliefd. Leonie zegt daarover: “En dat vind ik dus echt allemaal van die dingen, die wel heel bijzonder zijn en daardoor merk ik echt dat God luistert naar wat ik tegen hem zeg en dat het hem wat kan schelen. Van al die vijf miljard mensen, hoeveel lopen er rond op de wereld, dat hij ook mij hoort zeg maar. En dat hij me gewoon belangrijk vindt. En dat hij met mij persoonlijk aan het werk is.” In het *aangesproken worden* door God, wordt de gelovige tot leven geroepen, een leven dat bedoeld is om “door God gebruikt” te worden in het plan dat hij ermee heeft.

GODS WIL ONDERSCHIEDEN

Ten slotte, de bijzondere ervaringen die gelovigen hebben en de tekenen die ze ontvangen worden verondersteld *Gods wil* voor het leven van de gelovige te *onthullen*. Lianne legt uit: “God heeft een plan met je leven. God wil je naar hogere doelen brengen, naar meer van hem.” Let op: ‘Gods wil’ verwijst dus niet naar Gods morele wil, zoals die bijvoorbeeld geopenbaard is in de tien geboden en die geldt voor iedereen. Het gaat om Gods specifieke ideeën met betrekking tot jouw (dagelijkse) leven.

De meeste gelovigen houden zich intensief bezig met de vraag wat God wil. God weet namelijk als geen ander wat het beste voor je is. Daarom betrekken deze gelovigen God in hun besluitvorming en doen ze hun uiterste best om keuzes te maken die overstemmen met Gods wil. Zo vroeg Tilde zich af wat te doen toen Jeugdzorg haar en haar man vroeg twee pleegkinderen in huis te nemen: “Nou dan ben je heel erg bezig van: ja wat nu? Wat kiezen we nu? Zeggen we van: onze deur staat open voor deze kinderen?”

Op de Groeigroep bespreken ze de roeping van Mozes: “Dat Mozes allerlei argumenten ging bedenken toen ie daar bij die braamstruik stond. En dan ga je daarmee aan de gang voor jezelf. Of wij samen dan. En dan heb je toch het gevoel dat God daarin jou leidt van: doe al die argumenten nou maar aan de kant, en probeer er nou maar te zijn voor de kids. En dat hebben we ook gedaan.”

Het onderscheiden van Gods wil neemt vaak een prominente plaats in de relatie met God in. Gelovigen zijn continu bezig met Gods wil. Daardoor ‘instrumentaliseert’ de communicatie met God. In plaats van persoonlijk met God te praten over wat je bezighoudt, wordt het communiceren met God een middel, een mechanisme dat gebruikt wordt om te ontdekken wat God wil. Aan de ene kant lijken gelovigen zo soms hun eigen verantwoordelijkheid voor de loop van de gebeurtenissen te ontwijken, aan de andere kant vinden ze rust en vrede in het geloof dat hun leven uiteindelijk in Gods hand ligt. Hij zal het gebruiken voor het doel dat hij voor ogen heeft.

8 | Een groeiende nabijheid van God

“Hij zit er gewoon bij! Hij zit hier!” Ernst-Jan kijkt om zich heen en maakt met armgebaren duidelijk dat God zeker weten bij ons in de kamer aanwezig is. “Ik ervaar gewoon dat God bij me is. God is de hele dag bij mij,” voegt hij eraan toe. Justus probeert uit te leggen: “Ik denk als wij slechts... Ja, je kan driedimensionaal kijken, maar als de vierde dimensie zou opengaan, dan zouden we zien dat hij gewoon hier bij ons aan tafel zit. Dat geloof ik echt. Daarom noem ik het een persoonlijke relatie.” Evangelisch-protestanten zijn er zeker van dat God altijd bij hen is. En dat is niet “iets vluchtigs, niet een wind, niet een... niet een geest of zoiets dergelijks. Het is echt de Drie-eenheid,” voegt Justus eraan toe. God in persoon is een continu aanwezige realiteit in hun dagelijkse leven.

LEVEN IN GODS NABIJHEID

Door de wederzijdse communicatie tussen gelovige en God ontwikkelen gelovigen een diep besef te *leven in Gods nabijheid*. Dit is geen abstract geloof voor deze mensen. Het is een diep persoonlijke en betrokken wijze

waarop zij hun leven en de werkelijkheid ervaren.⁴ Het is een zienswijze die zich door de tijd heen ontwikkelt, met name door te communiceren met God. In eerste instantie voelt God nabij wanneer de gelovige met God praat. Als de gelovige iets van God ervaart, voelt God ook nabij. Maar op den duur valt dit besef van Gods nabijheid niet meer samen met het eigenlijke praktiseren van zulke communicatieve geloofspraktijken of met die momenten waarop de gelovige ervaart dat God spreekt. Er ontstaat een duurzaam besef van Gods nabijheid. Voor deze gelovigen geldt dat God er eenvoudigweg altijd is, ook wanneer de gelovige niet aan het bidden is of wanneer de gelovige niets van God ervaart.

Gods aanwezigheid geeft gelovigen een gevoel van geborgenheid en veiligheid. Ze voelen zich gezien en geliefd. Tilde verwijst naar Psalm 139. Het leven in Gods nabijheid betekent volgens haar “dat God je in al je facetten van je leven kent. En dat is dan het stuk geborgenheid. En dat is zijn bescherming om je heen weten – ook al kan je dan evengoed wel een been breken.” Zoals Tilde duidelijk maakt, beschermt Gods aanwezigheid de gelovige niet tegen ziekte. “Nee. Nee, soms ook helemaal niet tegen heel verdriet of zo. Maar het is: God is erbij. Ja, dat is dan die geborgenheid. Ehm... Kinderen hebben soms ook verdriet. Als ouder kan je ze een stuk geborgenheid geven, zonder dat je het verdriet weg kan nemen. En ik denk dat, ja, zo zie ik God: als een vader, als een ouder.” Zo ontwikkelt zich door de tijd heen een geloof dat dus ook standhoudt wanneer de dingen verkeerdt gaan. Gods ongrijpbare maar voortdurende aanwezigheid geeft gelovigen kracht.

Eigenlijk is dat best apart: aan de ene kant benadrukken evangelisch-protestanten continu dat het belangrijk is om dagelijks concreet te communiceren met God zodat hij tastbaar en “echt” wordt. Aan de andere kant leidt de communicatie met God tot een leven in Gods nabijheid waarin het gaat om het vertrouwen op een God die lang niet altijd gevoeld of gezien wordt!

VERLANGEN NAAR MEER

De ontwikkeling van dit besef van Gods nabijheid is nauw verbonden met de geloofsbiografie van de gelovige. Kenmerkend voor deze gelovi-

⁴ Het is hun *religious imaginary*, zie Taylors “*social imaginaries*” (2007, 171-176).

gen is hun sterke verlangen “naar meer.”⁵ Alle deelnemers aan dit onderzoek waarden het traditionele geloof waarmee ze opgroeiden. Het deed hen echter ook verlangen “naar meer.” Bepaalde geloofspraktijken (zoals de kerkgang en het standaard Bijbel lezen na het avondeten) werden namelijk als leeg ervaren.⁶ Het werd gedaan uit gewoonte. “Regeltjes” stonden centraal en God was “ver weg.” Daarom gaan ze op zoek naar een geloof dat meer betrokken is op het gewone dagelijkse leven en op de zorgen van alledag. De persoonlijke relatie met Jezus kan worden opgevat als het *resultaat* en de *uitdrukking* van dit verlangen “naar meer.”

Toch ervaren evangelisch-protestanten hun ‘nieuwe’ geloof niet als complete breuk met het traditionele geloof. Ze zien hun relatie met Jezus eerder als een *voortzetting* van hun vroegere geloof en schrijven beide toe aan de genade en leiding van God. Door het uitleven en beleven van een relatie met Jezus groeit een specifiek geloof in Gods trouw. Gelovigen komen tot het besef dat *hun* zoektocht naar God eigenlijk *Gods* zoektocht naar hen is. Ze komen tot het besef dat God er altijd al was in hun leven, al sinds hun jeugd. Door de tijd heen gaan gelovigen hun vroegere, traditionele geloof daarom op een nieuwe manier waarden. Ze gaan ook dit geloof zien als een ‘persoonlijke relatie,’ maar dan als een persoonlijke relatie van God met hen. Evangelisch-protestants geloof vertoont een hardnekkig vertrouwen in Gods initiatief en zijn niet aflatende, genadige toewijding aan de gelovige. Aagje redeneert: “Want anders was ik ook niet bij de kerk gebleven, denk ik. Ja. Omdat, zoals ik net ook zei: ik wilde daar eigenlijk niet bij horen. En toch ben ik gebleven. En toch ben ik door gegaan. Nou dat heb ik niet uit mezelf gedaan. Dus die relatie is er toen ook geweest. Ook zonder die mooie momenten. Ja, zonder die bijzondere momenten, zonder dat je echt voelt dat het echt voor jou is. Vooral een verstandelijke relatie misschien. Maar ik kon er ook niet zonder.”

LEVEN VOOR GOD

Ten slotte wekt het hebben van een persoonlijke relatie met Jezus ook verlangens op. Gelovigen verlangen ernaar om nog “meer te doen” voor

⁵ Een uitgebreid artikel over dit verlangen “naar meer” verscheen reeds eerder: *Desiring More of God* (Terlouw 2013).

⁶ Ten aanzien van *empty ritual*, zie Laidlaw and Humphrey (2008) en McGuire (2008, 101).

God. Zij verlangen ernaar te “leven voor God.” Dit verlangen wordt aangewakkerd door het ervaren van God en wijst daarom op het geloof als een daadwerkelijke bron van kracht. De relatie met God motiveert gelovigen om de wil van God te vervullen. Je zou kunnen zeggen: het is *hun* diepste *verlangen* om *Gods verlangens* te vervullen. Daarom intensiveren ze de communicatie met God. Zo proberen ze beter inzicht te verwerven in Gods wil en door zijn Geest geleid te worden. In de praktijk betekent dit dat gelovigen proberen zich in te zetten voor de verspreiding van het evangelie, omdat ze aannemen dat dit het diepste verlangen van God is. Dit vraagt echter van hen, dat ze hun eigen plannen en verlangens opzij zetten. De paradox hierin is, dat de evangelisch-protestantse spiritualiteit menselijke verlangens enerzijds legitimeert en vervult – de persoonlijke relatie met Jezus kan zelfs gezien worden als het resultaat van het menselijke verlangen “naar meer” – terwijl het gelovigen tegelijkertijd motiveert hun verlangens op te geven in dienst van een leven voor God.

9 | Conclusies

Op basis van het praktijkonderzoek kan geconcludeerd worden dat het hebben van een persoonlijke relatie in het dagelijks leven betekent dat de gelovige *echt geloof* heeft en beleefd. Voor evangelisch-protestanten ligt de waarde van dit geloof in de concrete verwevenheid van het geloof en het dagelijkse leven. Deze verwevenheid krijgt gestalte in het communiceren met God.

Dit *echte geloof* biedt zekerheid in een leven vol onzekerheden. In deze veelkleurige maatschappij ben je als mens zelden werkelijk zeker en vrij van alle twijfel. Sommige ervaringen in je eigen leven kunnen je doen twijfelen; soms zijn het ervaringen van andere mensen die je aan het twijfelen brengen (cf. Taylor 2012, 35). De persoonlijke relatie met Jezus biedt dan uitkomst. Niet omdat het een overtuigendere geestelijke *ervaring* biedt. Het biedt een *levenswijze* die de realiteit van God verweeft met de realiteit van het dagelijkse leven. Dit kan niet zomaar ongedaan gemaakt worden. Door te communiceren met God wordt Gods nabijheid een blijvende realiteit. God is “echt” en de relatie met hem is “echt.”

C Curriculum Vitae

Ilonka Terlouw (1980) is een enthousiaste theologe die wekelijks voorgaat in de Protestantse Kerk in Nederland en regelmatig op (jeugd)conferenties spreekt. Ze is auteur van o.a. *Geloven in seks* (2010). Ze spreekt en preekt vanuit een passie voor mensen, hun praktische vragen van alledag zowel als hun levensvragen. Ze voelt zich gedreven om het evangelie stem te geven op een wijze die hen en hun werkelijke leven raakt.

Na het behalen van haar VWO diploma (met vijf extra vakken) in 1996, studeert ze aan het University College Utrecht met als hoofdvakken Internationaal Recht en Politiek, Mensenrechten, en Economie. Als onderdeel hiervan studeert ze een half jaar politicologie en theologie aan de Universiteit van Heidelberg (Duitsland). Ze behaalt haar *Bachelor of Arts* in 2002 *cum laude*.

Vanaf 2001 studeert ze theologie aan de Universiteit Utrecht, waarbij ze tegelijkertijd ook de kerkelijke opleiding vanwege de NHK (nu PKN) volgt. Ze specialiseert zich in exegese Oude Testament en Nieuwe Testament en schrijft haar doctoraalscriptie over de doodswens van Mozes in Numeri 11. Ondertussen werkt ze als student-assistent voor de departementen godsdienstfilosofie en spiritualiteit en is enkele jaren intensief betrokken bij een onderzoek van prof. dr. Anne-Marie Korte naar eigentijdse wonderverhalen. In 2006 verblijft ze een half jaar op het *Aizawl Theological College* in India voor een onderzoek naar de positie van vrouwen in de *Protestant Church of India*.

Ze behaalt haar doctoraal theologie en kerkelijke diploma in 2007. Een aanstelling als promovenda aan de Protestantse Theologische Universiteit stelt haar vervolgens in de gelegenheid het huidige onderzoek te doen. De eerste onderzoeksresultaten werden gepresenteerd in 2011, *'Expectations of Evangelical Faith for Dutch Mainline Churches'* (op de *Conférence Eglises de Reveil*, Kinshasa), en gepubliceerd in 2013, *'Desiring More of God,'* in *City of Desires*.